

рібні сучасному вчителю знання й уміння виховної роботи з різними віковими групами учнівської молоді?», «Чи має виконувати вчитель-предметник функції вихователя?», «Якщо не я, то хто має вирішувати питання духовно-морального виховання підростаючих поколінь?» та ін. Обговорення таких питань сприяло усвідомленню студентами актуальності проблеми набуття виховної компетентності, зростанню професійного інтересу до проблем виховання, розумінню складності й значущості обраної професії.

Висновок. Вищенаведені положення дають підстави стверджувати, що забезпечення у студентів позитивної мотивації професійної підготовки до виховної діяльності (ціннісне ставлення до майбутньої професії, професійно-пізнавальний інтерес, усвідомлення соціальної значущості виховних функцій учителя) є необхідною умовою успішної підготовки майбутніх учителів до виховної роботи в процесі студентського самоврядування. Упровадження цієї умови в реальний процес професійної підготовки майбутніх учителів вимагає вирішення таких завдань: визначення стратегії, що забезпечує розвиток психологічної готовності до участі майбутніх учителів у студентському самоврядуванні, формування в студентів усвідомлення соціальної ролі вчителя в сучасному суспільстві та важливості набуття досвіду організаторської діяльності в органах студентського самоврядування для здійснення виховної роботи в майбутній професійно-педагогічній діяльності; підвищення професійного інтересу суб'єктів навчально-виховного процесу університету (студентів, викладачів, кураторів, керівників студентських гуртків і клубів, керівників підрозділів університету) до розв'язання порушеної проблеми; надання психолого-педагогічної допомоги студентам у подоланні психологічних бар'єрів, пов'язаних із участю в органах студентського самоврядування.

Список використаних джерел:

1. Грень Л. М. Вплив мотивації досягнення на потенціал студентів. // Л. М. Грень. Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки : зб. наук. праць. — Запоріжжя : 2009. — Вип. 55. — С. 125–130.
2. Данышева С. О. Професійне самовиховання студентів технічних вузів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04. «Теорія та методика професійної освіти» / С. О. Данышева. — Х., 2000 — 16 с.
3. Зеер Э. Профориентология: Теория и практика: Учеб. пособие для высшей школы / Э. Зеер. — М. : Деловая книга, 2004. — 192 с.
4. Зеер Э. Ф. Психология профессий : учеб.пособ. / Э. Ф. Зеер. — 3-е изд., перераб. и доп. — М. : Академический Проект, 2005. — 336 с.
5. Зимняя И. А. Педагогическая психология: учеб. для вузов/ И. А. Зимняя — 2-е изд., доп., испр. и перераб. — М.: Логос, 1999. — 384 с.
6. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы / Е. П. Ильин — СПб. : Питер, 2004. — 509 с.
7. Кузьмина Н. В. Очерки психологии труда учителя. Психол. структура деятельности учителя и формирования его личности / Н. В. Кузьмина. — Л. : Изд-во ЛГУ 1967. — 183 с.
8. Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы и эмоции / А. Н. Леонтьев. — М. : Психология, 1981. — 237 с.
9. Маркова А. К. Психологические критерии и степени профессионализма учителя / А. К. Маркова // Педагогика. — 1995. — № 6. — С. 55–63.
10. Попова О. В. Подготовка будущих учителей гуманитарного профиля до художньо-естетичного виховання підлітків : монографія / О. В. Попова, І. В. Ревенко. — Х. : Вид-во «Щедра садиба плюс», 2014. — 196 с.
11. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. — СПб. : Питер, 2002. — 712 с.
12. Слєпкань З. І. Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі: навч. посіб. / З. І. Слєпкань. — К. : Вища школа, 2005. — 239 с.
13. Слісаренко В. О. Самоврядування як засіб формування особистості / В. О. Слісаренко // Педагогіка толерантності. — 2002. — № 3. — С. 4–15.
14. Троцько А. В. Студентське самоврядування як засіб розвитку особистості / А. В. Троцько // Педагогічна і психологічна науки в Україні: зб. наук. праць до 15-річчя АПН України у 5 томах. / Том 1. Теорія та історія педагогіки. — К. : «Педагогічна думка», 2007. — С. 296–307.

УДК 378.147:81'271.12-057.875:37.036:808.5

Будянський Д. В.

ВИТОКИ ІДЕЇ РОЗВИТКУ РИТОРИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ПЕДАГОГА В ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ

В статті представлено історичні аспекти розвитку проблеми риторичної культури. Автором здійснено аналіз праць з красномовства та виявлено якості, необхідні для ефективної діяльності в галузі публічного мовлення, які можна вважати елементами риторичної культури. Це, зокрема, культура мовлення, володіння голосом, пластична виразність (міміка, жести, рухи), артистизм, емоційність, знання з основ ораторського мистецтва (історії, теорії та методики підготовки і виголошення промови) тощо. Доводиться думка щодо необхідності розвитку зазначених складових риторичної культури у викладачів вищих навчальних закладів, з метою підвищення якості професійної діяльності. Представлені у публікації ідеї видатних філософів, педагогів, письменників, юристів, лікарів, науковців є актуальними контекстами сучасних освітніх тенденцій. А тому їх вивчення і використання у роботі вищих навчальних закладів сприятиме розвитку риторичної культури викладача-оратора.

Ключові слова: оратор, риторика, риторична культура, красномовство, культура мовлення, зовнішній вигляд оратора, викладач вищого навчального закладу.

Будянський Д. В. Истоки идеи развития риторической культуры педагога в истории педагогической мысли. В статье представлены исторические аспекты развития проблемы риторической культуры. Автором осуществлен анализ трудов по красноречию и выявлены качества, необходимые для эффективной деятельности в области публичной речи, которые можно считать элементами риторической культуры. Это, в частности, культура речи, владение голосом, пластическая выразительность (мимика, жесты, движения), артистизм, эмоциональность, знание основ ораторского искусства (истории, теории и методики подго-

товки и произнесения речи) и тому подобное. Приходится мысль о необходимости развития указанных составляющих риторической культуры у преподавателей высших учебных заведений, с целью повышения качества профессиональной деятельности. Представленные в публикации идеи выдающихся философов, педагогов, писателей, юристов, врачей, ученых являются актуальными контексте современных образовательных тенденций. А поэтому их изучение и использование в работе высших учебных заведений будет способствовать развитию риторической культуры преподавателя-оратора.

Ключевые слова: оратор, риторика, риторическая культура, красноречие, культура речи, внешний вид оратора, преподаватель высшего учебного заведения.

Budyanskyi D.V. The Origins of the Idea of the Development of Rhetorical Culture of the Teacher in the History of Educational Thought. The article presents the historical aspects of the development of the problem of the rhetorical culture. The author conducts an analysis of research on the eloquence and identifies the qualities which are needed for the effective action in the field of public speech and which can be considered as rhetorical elements of culture. These are speech, voice possession, plastic expression (facial expressions, gestures, movements), artistry, knowledge of the basics of oratory (the history, theory and methodology of training and speaking), etc. The idea of the need for the development of these components of the rhetorical culture of the teachers of higher educational institutions with the aim of improving the quality of professional activity are proved. The ideas of prominent philosophers, teachers, writers, lawyers, doctors, scientists, which are presented in the article, are relevant to the context of modern educational trends. Therefore their study and use in the work of higher education institutions will contribute to the development of the rhetorical culture of the teacher-speaker.

Keywords: speaker, rhetoric, rhetorical culture, eloquence, speech, appearance of the speaker.

Постановка проблеми. Сучасні процеси інтеграції, гуманізації, гуманітаризації в галузі освіти обумовлюють необхідність розробки нових підходів до розвитку комунікативних якостей особистості, оскільки мова є одним із найголовніших показників її інтелектуального потенціалу та духовної культури. Суспільству необхідні люди, які володіють словом, уміють відстоювати власну точку зору, доводити правильність висунутих положень, вести конструктивний діалог, творчо включатися в процес міжособистісної комунікації.

Ця проблема набуває ще більшої значущості, коли розглядається в контексті вдосконалення професійної майстерності педагога вищої школи, мова якого є не лише головним інструментом професійної діяльності, але і зразком для студентів, який вони свідомо чи несвідомо засвоюють і тиражують у професійному та побутовому мовному середовищі. Тому однією з важливих характеристик професіоналізму викладача ВНЗ є *риторична культура*, яку вітчизняні дослідники (Я. Білоусова, О. Залюбівська, О. тлумачать як високий рівень оволодіння знаннями науки риторики і спосіб їх прояву в процесі риторичної діяльності [3] та інтегративну характеристику особистості, що включає сукупність засвоєних риторичних компетенцій, ціннісно-орієнтованих норм риторичної діяльності та індивідуально-творчого стилю реалізації [5].

За нашим визначенням, риторична культура – це динамічне системне особистісне утворення, яке характеризує досягнення викладача в засвоєнні риторичних знань і умінь, а також готовність застосовувати їх у процесі професійно-мовної взаємодії. Риторична культура викладача вищого навчального закладу включає знання історії та теорії ораторського мистецтва, у тому числі ідеї, досвід, досягнення видатних педагогів-ораторів України та зарубіжжя, а також відомості з педагогіки, психології, логіки, основ театрального та інших видів мистецтва, педагогічну техніку, культуру мовлення, полемічну майстерність, артистизм оратора тощо.

Аналіз актуальних досліджень. У вітчизняній і зарубіжній педагогічній науці наразі знайшли висвітлення такі аспекти цієї проблематики: методи, форми та умови формування мовної та риторичної культури особистості вчителя з ефективним мисленням, якісним мовленням, оптимальним спілкуванням (Г. Сагач), формування риторичної культури студентів-гуманітаріїв (Я. Білоусова, А. Уварова), фахівців дошкільних навчальних закладів (В. Тарасова), майбутніх викладачів-гуманітаріїв ВНЗ (О. Кісенко),

викладача технічного університету (О. Залюбівська), студентів у галузі фізичної культури і спорту (М. Волкова), сучасні проблеми риторичної культури (О. Юніна) та інші. Проте питання розвитку риторичної культури в професійній діяльності викладачів вищих навчальних закладів у історичній перспективі, зокрема витоки ідеї розвитку риторичної культури педагога, в науковій літературі висвітлено не достатньо.

Мета статті – проаналізувати витоки ідеї розвитку риторичної культури педагога в історії ораторсько-педагогічної думки та виявити актуальні здобутки видатних освітян, які можуть бути використані для підвищення рівня риторичної культури викладачів вищої школи.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проблеми значення слова у виховному процесі, ораторської майстерності педагога, взаємозв'язку спілкування й діяльності, їх результативності має таку ж довгу історію, як сама теорія і практика мистецтва красномовства (риторики), яка бере початок більш ніж 2500 років тому. Цим питанням багато уваги приділяли визначні мислителі-педагоги Аристотель, К. Гельвецій, Д. Дідро, Я. Коменський, Квінтіліан, Коракс, В. Песталоцці, Платон, Сократ, Л. Толстой, К. Ушинський, А. Макаренко та інші.

Від найдавніших часів фундатори риторики і красномовства (Сократ, Платон, Аристотель, Горгій) серед інших питань досліджували якості, творчі здібності, уміння, навички оратора, необхідні для успішної реалізації у галузі публічного мовлення [9]. У літературній спадщині античних авторів також представлено і окремі елементи красномовства педагога-вихователя, які можна вважати складовими риторичної культури.

Перші спроби дослідження в галузі красномовства були здійснені філософами-софістами (друга половина V ст. до н. е.), які заклали фундамент риторичної науки. Софістам належить відкриття риторичних шкіл, де кожен бажаючий міг оволодіти мистецтвом красномовства, розробка теоретичних і практичних аспектів ораторського мистецтва (Протагор «Мистецтво сперечатися», «Про науки», «Дебати» – винайдення «загальних місць» у промові; Горгій «Похвала Олені» – розробка і використання тропів та фігур: метафори, алегорії, інверсії тощо; Фрасимах – розробка питань ораторського ритму; Пол і Лікімій – дослідження ораторської лексики та інші).

Риторична культура софістів будувалася на гармонійному поєднанні чіткої логічної аргументації, засобів прикрашання промови, техніки та культури

мовлення, прийомів емоційного впливу на аудиторію, індивідуальності та майстерності самого оратора, якої, на думку софістів, можна досягти лише шляхом систематичної, напруженої праці [18].

Таким чином, досягнення софістів у галузі красномовства створили передумови для подальшого розвитку риторики у працях видатних мислителів стародавнього світу.

Однією із найвагоміших постатей в історії становлення ораторсько-педагогічної думки, зокрема пошуку етичного та естетичного мовленнєвого ідеалу є видатний філософ стародавніх часів Сократ. Його філософські погляди пов'язані із евристичним пошуком сенсу речей і явищ, істини, справедливості, добра мали педагогічний характер, оскільки були спрямовані на виховання в учнів культури мислення і спілкування, навичок ведення дискусії, потреби самостійного творчого пошуку.

Основними складовими Сократівської риторичної культури можна вважати:

- 1) іронію як прийом ухилення від категоричних суджень і засіб досягнення істини;
- 2) евристичний (сократівський) діалог, в процесі якого, шляхом системи запитань, учень самостійно отримував істинні висновки;
- 3) доречність і доцільності мовлення;
- 4) принцип істинності мови;
- 5) етичний сенс красномовства [9].

Отже, сократівська риторика – це один з перших в історії зразків риторичної культури педагога.

Грецька риторична спадщина стала основою розвитку красномовства Стародавнього Риму. Піднесенню риторичної школи в Римі значною мірою сприяла діяльність Марка Тулія Цицерона (106-43 рр. до н. е.), якого вважають найвизначнішим оратором цивілізованого світу. Свої погляди на проблеми красномовства він виклав у трьох трактатах: «Про оратора» (теорія ораторського мистецтва); «Брут або про знаменитих ораторів» (ідеал оратора); «Оратор» (історичні етапи розвитку ораторського мистецтва) [9].

На думку Цицерона найкращим є той оратор, який своїм словом повчає, тішить та справляє сильне враження на слухачів. Отже, навчати – обов'язок оратора, давати насолоду – честь, яка виявляється по відношенню до аудиторії, справляти сильне враження – необхідність. Для реалізації, цих взаємопов'язаних завдань оратор повинен бути високоосвіченою, ерудованою людиною (знавцем теорії красномовства, літератури, історії, філософії, етики та естетики, права), яка має активну громадянську позицію.

Крім того, за Цицероном, оратору необхідні такі якості (елементи риторичної культури):

- краса мовлення, яка досягається доборою та розташуванням слів;
- знання психології слухача, «...тому що вся могутність і мистецтво красномовства в тому і повинні проявлятися, щоб або заспокоювати, або збуджувати душі слухачів» [11, с. 44];
- почуття гумору;
- швидкість і лаконічність мовлення;
- майстерність виконання: володіння мімікою, жестикуляцією, рухами тіла та голосом (інтонаційна виразність, техніка мовлення);
- розвинута пам'ять, оскільки «якщо ваші думки та слова, винайдені та продумані, не будуть доручені їй на збереження, то всі переваги оратора, якими

б не були вони блискучими, пропадуть марно» [11, с. 44].

Праці Цицерона, як важлива віха в історії розвитку риторики, у цілому, та риторичної культури, зокрема, визначили напрямок подальших досліджень в галузі красномовства ораторами європейських держав, в тому числі України.

Видатним представником педагогічної думки стародавнього Риму по праву вважається Марк Фабій Квінтіліан (42-118 рр. н. е.) — засновник державної школи риторів, автор фундаментальної праці «Про виховання оратора» («De institutione oratoria») у 12 книгах, у якій знайшли відображення і загальнопедагогічні питання: навчання з урахуванням індивідуальних особливостей, методи навчання та виховання (зокрема, гра), принцип свідомості навчання, вимоги до вихователя (любов до дітей, дотримання моральних норм і принципів), переваги шкільного виховання, зміна видів початкової діяльності тощо [6].

Властивості оратора за Квінтіліаном:

- техніка мовлення: чітка вимова, модуляція голосу, яка викликає відповідні емоції у слухачів;
- пластична виразність, органічність, природність міміки, жестів, рухів, дотримання міри у їх застосуванні;
- володіння творчим самопочуттям;
- розвинена пам'ять, яка потребує постійного тренування [6].

Зазначені ідеї Квінтіліана залишаються вельми актуальними для розвитку риторичної культури викладача ВНЗ.

Праці грецьких та римських риторів значною мірою вплинули на формування слов'янської риторики. Починаючи з XI століття в писемних пам'ятках Київської Русі зустрічаються слова «ритор», «ветій» (оратор), «глаголаніє», що свідчить про зростання інтересу красномовства, розуміння значення публічного слова в житті суспільства [2].

Можна стверджувати, що окремі аспекти риторичної культури, а саме використання тропів і фігур (метафора, риторичне запитання, порівняння, оклик, афоризми тощо) були представлені в ораторській прозовій літературі XI-XIV століть (Лларіон «Слово про закон і благодать», Кирило Туровський «Слова-проповіді» та інших творах) [15].

Самобутнім представником вітчизняного красномовства є український письменник-полеміст, релігійний діяч Іван Вишенський (близько 1550-1621). У передмові до «Книжки» він дає настанови щодо культури, техніки та логіки, емоційного наповнення мовлення оратора, який повинен бути вправним у читанні, «звиклий і швидкий на око, щоб не повторював і не заїкався на одному місці двічі чи тричі, але в міру рівно по шляху висловів зображених рухається, на комах трохи зупиняється, а на крапках, минувши дві-три чи скільки може вмістити крапок, особливо там, де закінчується вислів думки, хай дасть духові відпочити, відпочиває й робить зупинку – а це для того, щоб і простим, безкнижним слухачам було зрозуміло й дохідливе подано зміст прочитаного» [16, с. 307-308].

Ці думки не втратили своєї актуальності й сьогодні і можуть бути використані викладачами вищої школи в процесі розвитку риторичної культури.

Найбільш плідним періодом у розвитку української риторики стали XVII-XVIII століття, час розвитку братського руху і всієї системи освіти. Науково-

методичні засади проблеми розвитку професійно-необхідних якостей оратора, зокрема педагога, були закладені у Києво-Могилянській академії, в якій було розроблено більше 10 авторських курсів риторики, що сприяли формуванню риторичної культури слухачів-спудеїв.

Прогресивні ідеї гуманізації, модернізації навчального процесу відповідно до вимог суспільного розвитку були представлені у працях з риторики викладачів Києво-Могилянської академії І. Галятовського «Наука, альбо Спосіб зложеня казаня» (1659), Іосафа Кроковського «Комора Тулліанського красномовства» (1683), Іоанкія Валявського «Ритор український» (1689), Прокопія Калачинського «Комора ораторського мистецтва» (1691), Іосифа Туробойського «Ріг достатку» (1700), А. Білобоцького «Наука проповідей» (поч. XVIII ст.), С. Яворського «Риторична рука» (1705), І. Конановича-Горбацького «Оратор могилянський, прикрашений найдосконалішими ораторськими розділами Марка Туллія Цицерона» (1735) та ін. У цих риториках відповідно до античної традиції були представлені теоретичні і практичні аспекти процесу підготовки і виголошення промови за п'ятьма розділами: інвенція, диспозиція, елокуція, меморія, акція. Також приділялась увага таким елементам виконавської майстерності оратора, як володіння голосом, доречна жестикуляція, мелодика і логіка мовлення тощо.

Особливе місце в когорті вітчизняних педагогів-риторів посідає Феодан Прокопович (1681-1736) – видатний просвітитель, письменник, оратор, викладач і ректор Києво-Могилянської академії. В оригінальному курсі риторики, який було створено на основі праць античних авторів Платона, Аристотеля, Цицерона, Квінтіліана та інших, Прокопович ґрунтовно досліджує зміст, мету та функції риторичної науки, роди та види красномовства, методику підготовки та виголошення промов різних видів, риторичні тропи та фігури, а також творчі здібності, якості, знання, навички майстерного оратора тощо.

Щодо останніх елементів ораторської творчості, які, на наш погляд, є важливими елементами риторичної культури, Ф. Прокопович зазначає: «Хай першою ознакою найкращого оратора буде те, щоб його хвалили не за деякі з названих чеснот, а за всі; якщо він тонко розпочинає виклад, поважний у повчанні, дотепний у розвеселюванні, сильний і багатослівний у зворушуванні, і, нарешті, якщо він підбирає стиль не довільно, а згідно з вимогами справи і часу» [12, с. 120-121].

Оратор, на думку Ф. Прокоповича, повинен володіти такими здібностями (талантами) [12]: сприйнятлива й тривка пам'ять, фізична обдарованість, «дзвінкий, приємний, чистий, змінний голос; жвавий і верткий язик;...обличчя, яке здатне легко виражати всі почуття...» [с. 149], емоційна чутливість, яка виражається в тому що душа «...зворушується легко від усіх почуттів, як-от: гніву, печалі, веселості, любові і т.д.» [с. 149], почуття гумору, оскільки жарти «...необхідні для оратора...», бо «... вони викривають певні чесноти,.....струмують від важких переживань...» [с. 307] тощо.

Ф. Прокопович, слідом за античними риторами, приділяв значну увагу й емоційним чинникам діяльності оратора. Завдовго до К. Станіславського («Робота актора над собою» (1938)) він запропонував

ефективні методи керування емоційним станом. У розділі «Суть, походження та види почуттів» праці «Про риторичне мистецтво» містяться цінні ідеї щодо методики створення творчого самопочуття оратора. Шлях до збудження необхідних емоцій, за Ф. Прокоповичем, пролягає через активну уяву: «... можемо собі уявити зображення відсутніх речей так, наче ми їх бачимо очима, і вони перед нами. Хто їх уявить собі, той буде дуже сильний у збудженні емоцій» [12, с. 289]. Означені вміння, вважаємо, важливим елементом риторичної культури педагога.

Ідеї Ф. Прокоповича та інших риторів України отримали подальший розвиток у творчій спадщині теоретика і практика красномовства М. Ломоносова (1711-1765). У праці «Краткое руководство к красноречию» [8] він зокрема наголошує на таких елементах риторичної культури:

- чітка вимова: «Для того, хто бажає бути справжнім ритором, потрібно в пристойній вимові повинен часто вправлятися...»;

- володіння голосом: «Слово слід вимовляти голосом чистим, безперервним, не грубим, середнім...»;

- інтонаційна гнучкість, достатня гучність мовлення: «І словом, голосом своїм ритор повинен управляти відповідно до властивостей запропонованої матерії»;

- логіка мовлення, розподіл фрази на періоди: «Кожен період повинен вимовлятися окремо від інших, тобто, закінчивши його, трохи зупинитися; його частини, розділені крапкою і комою, відокремлювати малою зміною голосу і ледь відчутною зупинкою»;

- оптимальний темпо-ритм мовлення: «Не слід занадто поспішати або уповільнювати, оскільки в першому випадку слова будуть для слухачів невразні, а в іншому нудні»;

- культура невербальної поведінки: «...під час звичайного слова, де не зображуються ніякі пристрасті, вправні ритори стоять прямо і майже ніяких рухів не виконують, а коли користуються сильними доведеннями і стрімкими або ніжними фігурами мову свою прикрашають, тоді зображують її купно – руками, очима, головою і плечами»;

- із метою уникнення мовленнєвих огрехів та необґрунтованих зупинок «...ритор повинен промову свою твердо напам'ять вивчити, для чого в деяких риториках правила і способи пропонуються...».

На наш погляд, зазначені елементи риторичної культури повною мірою повинні бути реалізовані у професійній діяльності сучасного викладача вищої школи.

Професійно-необхідні якості оратора докладно представлені у працях риторів XIX століття О. Мерзлякова, М. Сперанського, М. Кошанського, К. Зеленецького та ін.

Літератур, професор кафедри російського красномовства, віршування та мови Московського університету О. Мерзляков (1778-1830) у праці «Краткое красноречие» зокрема зазначав, що оратор, готуючись до виступу, крім ретельної роботи над текстом промови (стиль, мовні засоби, риторичні фігури, логіка викладу тощо) повинен подбати і про мистецтво виголошення, яке складається з гучності голосу, його підвищення і пониження, зміни темпоритму, тону, залежно від змісту й емоційного наповнення та рухів тіла і зовнішніх дій (належний

вигляд, виразність обличчя, відповідні рухи). Цьому сприяють вправи на розвиток голосового апарату та спостереження за внутрішнім станом [10].

Педагог-ритор, науковець М. Кошанський (1784 (або 1785) – 1831), визнаний «російським Сократом» вважав, що основою ораторського мистецтва є вміння мислити, тому мета риторики полягає в розвитку розумових здібностей оратора шляхом розкриття джерел винайдення думки [7]. У своїх працях «Загальна риторика» (1830) та «Приватна риторика» (1832) М. Кошанський приділяє увагу вивченню риторично-педагогічних якостей вчителя, які можна розглядати як складові риторичної культури. Для того щоб розвинути інтелектуальні, духовні, творчі можливості вихованця, прищепити любов розумного, великого і прекрасного вчитель сам повинен володіти глибокими знаннями, досконалим мовленням, дотримуватись етичних та естетичних норм, знати і застосовувати на практиці здобутки ораторського мистецтва.

Вагомий внесок у розвиток теорії і практики красномовства здійснив М. Сперанський (1772-1839) – державний діяч, фундатор російського правознавства. У праці «Правила вищого красномовства» (1792) докладно проаналізовано головні складові красномовства. Мовлення оратора, на думку М. Сперанського, повинно відповідати таким характеристикам як ясність, зрозумілість, доступність, різноманітність (використання риторичних тропів та фігур), стильова єдність («потрібно щоб у творі панував один головний тон, який би покривав, так би мовити, собою всі інші» [11, с. 93]), відповідність мовленнєвих засобів предмету обговорення тощо.

У цій праці також значна увага приділена виконавській майстерності оратора, яка складається з таких компонентів [11]:

- емоційний стан оратора (пафос) «Оратор повинен бути сам пронизаний пристрастю, коли хоче її викликати у слухача» [с.85];

- зовнішній вигляд «... мова обличчя завжди вважалась найвірнішим тлумачем душевних почуттів», тому оратор «...повинен вважати важливою частиною його мистецтва уміння налаштувати своє обличчя відповідно до його мовлення» [с.98];

- погляд, який поперемінно спрямовується то на одного слухача, то на всю аудиторію;

- володіння голосом: «Можна говорити зрозуміло і низьким голосом, бо гучність голосу не залежить від його підвищення піднесення, але тільки від напруження» [с.99];

- чітка вимова звуків: «Хто хоче мати справу з людьми, той повинен мислити добре, але говорити ще краще» [с.99];

- лаконічність і доречність жестикуляції: «...рука доповнює думки, які не можна висловити мовою, і, отже, рух її необхідний тільки тоді, коли оратор більше відчуває, ніж може сказати...» [с.100].

Виданий юрист-оратор, громадський діяч, літератор А. Коні (1844-1927) свій багатий викладацький досвід узагальнив у праці «Поради лектору». Ця праця і до сьогодні залишається однією з найбільш корисних для вчителів шкіл та викладачів вищих навчальних закладів в розв'язанні проблеми підвищення рівня ораторської майстерності. У ній, зокрема, представлені ключові методичні аспекти

риторичної культури педагога-лектора. Серед них [11]:

- 1) готовність до лекції: «Необхідно готуватися до лекції; зібрати цікаве і важливе, що стосується теми – прямо або побічно, скласти стислий, по можливості, повний план і пройти по ньому кілька разів. Ще краще – написати промову і, ретельно обробивши її в стилістичному відношенні, прочитати вголос» [с. 171-172], «Перед кожним виступом слід подумки пробігати план промови, так би мовити, всякий раз приводити в порядок наявний матеріал» [с. 172]; Також належна підготовка до лекції впливає на емоційний стан оратора, додає йому впевненості, сприяє подоланню страху перед аудиторією;

- 2) відповідний зовнішній вигляд: «У костюмі не повинно бути нічого вигадливого і кричущого (різкий колір, незвичайний фасон); брудний, неохайний костюм справляє неприємне враження» [с. 172];

- 3) гучний голос, чітка дикція, виразність мовлення, уникання повчального (вчительського) тону;

- 4) інтонаційна гнучкість: «слід взагалі міняти тон – підвищувати і понижувати його у зв'язку зі змістом і значенням даної фрази і навіть окремі слова» [с. 173], логіка мовлення (логічні пази, логічний наголос, розподіл фрази на такти);

- 5) доречна жестикуляція: «Виразний жест (піднята рука, стиснутий кулак, різкий і швидкий рух тощо) повинні відповідати змісту і значенню даної фрази чи окремого слова (тут жест діє заодно з тоном, подвоюючи силу мови)» [с. 173];

- 6) емоційна стабільність лектора, витримка;

- 7) зрозумілість і доступність мовлення, яка досягається використанням простих риторичних фігур: порівнянням, епітетом тощо;

- 8) використання риторичних засобів захоплення і підтримки уваги аудиторії (оригінальний початок лекції, випадок з життя, парадокс, неочікуване повідомлення, риторичне запитання, стислий відступ тощо);

- 9) послідовність викладу матеріалу: «щоб друга думка впливала з першої, третя з другої і т. д., або щоб був природний перехід від одного до іншого» [с. 178];

- 10) використання афоризмів, цитат, крилатих виразів.

Елементи риторичної культури також містяться у працях, видатних викладачів минулого. Так, визначний історик В. Ключевський у спогадах про свого наставника В. Соловйова (1820-1879), на основі аналізу його лекторської діяльності, наголошує на таких характеристиках риторичної культури [13]:

- культура мовлення (плавність, міркування вголос, ясність викладу, гармонія думки і слова);

- ораторські якості та прийоми (використання епітетів, синонімів, порівнянь);

- володіння голосом, відповідний тон і манера читання;

- широка ерудиція (знання з історії, політології, географії, літератури тощо).

Радянський вчений, лікар С. Юдін (1891-1954) у праці «Роздуми хірурга» [19], на основі узагальнення власної професорсько-викладацької діяльності, порівняння мовленнєвої творчості лектора з грою актора, виділяв наступні передумови успішного публічного виступу професора: врахування специфіки аудиторії (наукової, фахової,

студентської), доречно використання засобів наочності (діаграм, таблиць, зображень), застосування ораторських прийомів, лірично-емоційні відступи в середині доповіді, емоційність оратора, особливо в процесі читання лекції, інтонаційне різноманіття, дотримання логічних наголосів та пауз, напівімпровізаційне мовлення на основі ретельно підготовленого тексту, ширість, живий контакт з аудиторією.

Не залишилися осторонь цієї проблематики і письменники XIX століття. Так, М. Гоголь у праці «Про академічне красномовство» зазначає, що професор повинен у вищій мірі володіти увагою слухачів, а це досягається простотою і доступністю викладу («істинно високе одягнене величною простотою: де велич, там і простота») [11, с.112]), емоційністю, використанням порівнянь та інших риторичних засобів.

Цікавився питаннями ораторського мистецтва і А. Чехов («Гарна новина») [11]. На його думку, чиновники, представники духовенства, юристи, професори та представники інших професій, пов'язаних з мовленнєвою діяльністю, повинні бути водночас і професійними ораторами, оскільки «квітами красномовства був усипаний шлях до будь-якої кар'єри...» [с. 150]. При цьому рівень риторичної культури сучасників слід вважати низькими, тому що «у нас зовсім не має людей, які вмють висловлювати свої думки ясно, стисло і просто» [с. 149]. Тож, урахуваючи це, що «...для інтелігентної людини погано говорити слід вважати такою ж непристойністю, як не вміти читати і писати» [с. 150], риторика повинна посісти чільне місце в системі освіти.

Кардинальні соціально-політичні трансформації початку XX ст. обумовили значні зміни в системі освіти нашої країни. Риторика була виключена зі складу навчальних дисциплін, що, безумовно, негативно вплинуло на рівень риторичної культури суспільства. Окремі питання теорії і практики красномовства увійшли до змісту інших навчальних дисциплін, зокрема таких, як стилістика та естетика.

Проте, ідеї щодо наявності в структурі професійної майстерності вчителя риторичного компонента отримали подальший розвиток у працях багатьох педагогів цієї доби: А. Макаренка («Про мій досвід», «Деякі висновки з мого педагогічного досвіду»), В. Сухомлинського («Рідне слово»), С. Русової («Перша читанка для дорослих, для вечірніх та недільних шкіл», «Дидактика», «Сучасні течії в новій педагогіці»), Г. Ващенко («Виховний ідеал») та інших. Ці здобутки потребують окремого ретельного аналізу.

Висновок. Питання риторичної культури оратора перебували в полі зору дослідників із давніх часів. Етапи вивчення проблеми риторичної культури можуть бути представлені як історія риторично-педагогічного ідеалу, заснованого на категоріях міри, гармонії, ритму, симетрії тощо. Видатні риторичні, педагогічні, письменницькі, вчені, викладачі здійснювали спроби визначення певного комплексу знань, умінь і навичок необхідних для ефективної публічної мовленнєвої діяльності. Ці пошуки, в основі яких, як правило, були праці античних авторів (Цицерона, Квінтіллана та інших) та власний ораторський досвід, не мали системного характеру. Проте здобутки видатних ораторів минулого складають фундамент сучасного красномовства, у тому числі і риторичної культури педагога.

Узагальнюючи цей досвід, можна стверджувати,

що фундаментом риторичної культури викладача є знання з історії та теорії красномовства, фахового предмету, методики його викладання та інших галузей (широка ерудиція). Крім того, педагог-оратор повинен володіти такими якостями, як: культура мовлення (техніка, логіка, інтонаційна виразність), культура невербальних засобів комунікації (доречно використання в процесі виступу перед аудиторією жестів, рухів тіла, міміки, погляду тощо), артистизм (емоційність, виразність, керування творчим самопочуттям), яскрава індивідуальність.

Переставлені у публікації ідеї вдатних ораторів потребують ґрунтовного вивчення, переосмислення в контексті нових вимог до діяльності викладача вищого навчального закладу («Закон України про вищу освіту»), збагачення сучасними здобутками в галузі красномовства та запровадження в освітній процес вищої школи, з метою підвищення його якості.

Список використаних джерел:

1. Аксенова Л. П. Формирование риторической культуры преподавателя высшей школы: дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Людмила Петровна Аксенова. – Екатеринбург, 2002 – 195 с.
2. Аннушкин В.И. История русской риторики. Хрестоматия / В.И. Аннушкин. – М. : Флинта: Наука, 2011. — 416 с.
3. Білоусова Я. В. Формування риторичної культури студентів гуманітарних факультетів у навчально-виховному процесі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Я. В. Білоусова. – К., 2004. – 20 с.
4. Волкова М.С. Формирование риторической культуры у студентов в области физической культуры и спорта в процессе их профессиональной подготовки: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / М.С. Волкова. – Москва, 2004. – 24 с.
5. Залобівська О. Б. Риторична культура у колі суміжних понять (до питання визначення риторичної культури) / О. Б. Залобівська // Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2012. – № 6. – С. 42 – 47.
6. Коваленко Є. І. Історія зарубіжної педагогіки: Хрестоматія : Навч. посібник для студ. вузів / Є. І. Коваленко, Н. І. Белкіна. – К. : Центр навчальної літ., 2006. – 662 с.
7. Кошанский Н. Ф. Общая риторика / Н. Ф. Кошанский. – СПб., 1829. – 131 с.
8. Ломоносов М. В. Краткое руководство к красноречию [Электронный ресурс] / М. В. Ломоносов // Полн. собр. соч. – Т. 7. Тр. по филологии. – М.:Л.: Изд-во АН СССР. – 1952. — Режим доступа: http://az.lib.ru/l/lomonosow_m_w/text_1765_kratkoe_rukovodstvo_k_krasnorechiu.shtml.
9. Мацько Л. І. Риторика: навч. посіб. / Л. І. Мацько, О. М. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 311 с.
10. Мерзляков А. Ф. Краткая риторика или правила, относящиеся ко всем родам починений прозаических. В пользу благородных воспитанников университетского пансиона / А.Ф. Мерзляков. – М., 1809. – 131 с.
11. Об ораторском искусстве: сб. статей / [авт.-сост. А.В. Толмачев], изд. 4-е, переработ. и доп. – М. : Политиздат, 1973. – 367 с.
12. Прокопович Феофан. Філософські твори: в 3-х т.: переклад з латинської / Ф. Прокопович; передмова: М. Д. Рогович; [та ін.], АН Української РСР, Ін-т філософії. – Київ: Наукова думка, 1979. – Т. 1 : Про риторичне мистецтво; Різні сентенції. – 1979. – 511 с.
13. Русская риторика: хрестоматия / [авт.-сост. Л. К. Граудина]. – М.: Просвещение: «Учеб. лит.», 1996. – 559 с.
14. Сагач Г. М. Риторика: навч. посібник для середн. і вищих навч. закладів / Г.М. Сагач. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. – 568 с.
15. Хрестоматія давньої української літератури / [упоряд. академік О.І. Білецький]. – Вид. третє доп. – К. : Вид-во Радянська школа, 1967. – 783 с.
16. Українська література XIV-XVI ст. Апокрифи. Агіографія. Паломн. твори. Історіограф. твори. Полеми. твори. Перек-

- лад. повісті. Поет. твори / [авт. вступ. ст. і ред. тому В. Л. Микитася; упоряд. і приміт. В. П. Колосової та ін.]. – К.: Наук. Думка, 1988. – 600 с.
17. Уварова А. М. Формування риторичної культури майбутнього вчителя / А. М. Уварова // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pednauk/2009_1n/259.pdf.
18. Чернышев Б. С. Софисты / Б. С. Чернышев. – Изд.3. – М.: «КомКнига», 2010. – 176 с.
19. Юдин С. С. Размышления хирурга / С.С. Юдин. – М.: «Медицина», 1968. – 366 с.
20. Юнина Е. А. Риторическая культура и ее современные проблемы: дис. докт. филос. наук: 09.00.13 «Философская антропология и философия культуры» / Юнина Елена Анатольевна. – Пермь, 1998. – 328 с.

УДК 37.035:364.465

Пижук В.В.

ВОЛОНТЕРСТВО ЯК ВИД ГРОМАДСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЙОГО РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

У статті розглядається волонтерство як ефективний засіб формування громадянськості старшокласників. Волонтерство покликано виховувати особистість чутливою до свого оточення, залучати її до суспільного життя, в якому права людини є визначальними. Волонтери добровільно надають соціальну допомогу та послуги інвалідам, хворим, особам і соціальним групам, що опинилися в складній життєвій ситуації. На підставі аналізу наукових праць автором здійснено порівняльний аналіз волонтерської і громадської діяльності, за результатами якого стверджується, що за головними ознаками і сутнісними характеристиками, які наведено вище, волонтерська і громадська діяльність є поняттями надзвичайно близькими, проте не тотожними, що громадська діяльність за змістом є більш широким феноменом.

Ключові слова: волонтерство, громадська діяльність, громадянськість, формування, старшокласники.

Пижук В.В. Волонтерство как вид общественной деятельности и его роль в формировании гражданской ответственности старшеклассников. В статье рассматривается волонтерство как эффективный способ формирования гражданской ответственности старшеклассников. Волонтерство призвано воспитывать личность чувствительной к своему окружению, приобщать к общественной деятельности, в котором признают права людей. Волонтеры добровольно предоставляют социальную помощь и услуги инвалидам, больным, людям и социальным группам, которые оказались в тяжелой жизненной ситуации. На основании анализа научных трудов авторов проделан сравнительный анализ волонтерской и общественной работы, по результатам которой утверждается, что за главными признаками и смысловыми характеристиками, которые приведены выше, волонтерская и общественная деятельность близки по своей сути, но не тождественные, что общественная деятельность по смыслу является более широким феноменом.

Ключевые слова: волонтерство, общественная деятельность, гражданственность, формирование, старшеклассники.

Pyzhuk V.V. Volunteering as a kind of public and its role in the formation citizenship seniors. The article is devoted to the volunteering as an effective method of the civic consciousness formation of senior pupils. The volunteering is intended to bring up the personality sensitive to the environment, to attract her to the public life in which human rights are the most important issue. Volunteers voluntary give social help and services to disabled people, patients, persons and social groups which appeared in a difficult life situation. On the basis of the analysis of scientific works the author carried out the comparative analysis of volunteer and public work by results of which it is claimed that by the main signs and basic characteristics which are given above, volunteer and public work are conceptually extremely close, however not identical because the public work according to the contents is large phenomenon.

Keywords: volunteering, public activity, citizen, forming, senior pupils.

Постановка проблеми та стан її дослідження.

Оновлення життєвої позиції громадян України потребує розв'язання цілого комплексу правових, культурно-просвітницьких, політичних, психологічних, соціальних проблем висуває нові вимоги до реалізації завдань виховання, зокрема громадянського.

У преамбулі до Закону України «Про громадянство України» зазначається, що «громадянство України визначає постійний правовий зв'язок особи і Української держави, який знаходить свій вияв у їх взаєминах, правах і обов'язках». Виховати громадянина – це значить підготувати молоде покоління до участі у розв'язанні невідкладних завдань держави, до управління її справами, до захисту інтересів України. Перед сучасним вчителем постає важливе завдання сформувати у підростаючого покоління комплекс особистих якостей характеру, найважливіших людських почуттів, які б спонукали особистість до позитивних дій і вчинків громадянина, допомагали б формувати відчуття особистої належності до рідної землі, держави, сім'ї, роду, способів життя, традицій, звичаїв, відповідальності за їх збереження і примноження.

Тому постає необхідність забезпечити в школярів формування громадянськості. Громадянськість як інтегрована якість особистості дає людині можливість відчувати себе морально, соціально, політично, юридично дієздатною та захищеною. Воно покликано

виховувати особистість чутливою до свого оточення, залучати її до суспільного життя, в якому права людини є визначальними.

Протечерез різні чинники як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, стан сформованості громадянськості в учнівської молоді поки що залишається на досить низькому рівні. Так, за даними досліджень, проведених інститутом соціології тільки 2/5 учнів старшого шкільного віку хотіли б жити в Україні, лише 58% пишануться своєю належністю до українського громадянства, лише 44% юнаків у випадку війни золосилися захищати свою країну. Ці факти співзвучні з даними проведеного нами пілотажного дослідження, які засвідчили, що в значній кількості старшокласників (62 % з 360 опитаних учнів) сформувався нігілізм, зневага до державних проблем, песимізм і пасивність у їх розв'язанні.

Значний потенціал для виховання громадянськості старшокласників має волонтерська діяльність. Питання, пов'язані з волонтерством, висвітлюються головним чином у соціальній педагогіці та соціальній психології. Так, соціально-психологічні чинники розвитку волонтерства у локальній спільноті досліджено О.Трубіковою, діяльність студентських волонтерських груп вивчали Т. Алексєнко, О. Безпалько, Н. Заверико, І. Зверєва, А. Капська, Г. Лактіонова, С. Савченко, С. Харченко.